

УДК 354.1

ВИЗДРИК В.С.

<https://orcid.org/000-0001-5427-5825>

МЕЛЬНИК О.М.

<https://orcid.org/000-0003-3497-4148>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.35.2021.114-124>

ВІЙСЬКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТРАКТУВАННЯ ВІЙНИ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ КАРЛА ФОН КЛАУЗЕВІЦА

У статті досліджуються військово-теоретичні аспекти трактування війни у праці відомого німецького військового теоретика, історика Карла фон Клаузевіца «Про природу війни». В сучасних трансформаційних процесах його доктрина залишається актуальною, потребує наукового переосмислення. Військово-інформаційне протиборство в умовах ворожої агресії вимагає нових підходів у дослідженні військових конфліктів та війн в умовах глобалізаційних процесів, однак витоки та суть природи війни залишаються незмінними.

Ключові слова: військово-теоретичні аспекти, війна, стратегія, оборона, військові дії, політика.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасні воєнні дії на Сході України в результаті агресії Російської Федерації, зумовлюють більш детальне вивчення провідних військових теоретиків, серед яких вирізняється відомий німецький генерал Карл фон Клаузевіц. Його доктрина втілюється у функціонуванні військово-економічних та політичних систем багатьох країн світу. Концепція Карла Клаузевіца «Про природу війни» майже 200-т річної давнини має теоретичне і практичне значення, залишається актуальною та досліджуваною й донині.

Війна завжди займала ключове місце в історії суспільного розвитку, цивілізаційний поступ неможливо уявити без війн і це дає право стверджувати, що війна – атрибут людства, представлений у різних аспектах його життєдіяльності. Дослідження Карла фон Клаузевіца «Про природу війни» вважається найбільш затребуваною

Виздрик Віталій Степанович, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів).

Мельник Олександра Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів).

© Виздрик В.С., Мельник О.М., 2021

працею західного світу, трактування про взаємозв'язок між війною та політикою, питання ведення війни є базовими для сучасних військових теоретиків. Сьогодні ідеї Карла фон Клаузевіца застосовуються військовими, політиками, політологами, вивчаються представниками військових наукових шкіл і спонукають до роздумів, даючи необхідні імпульси для пізнання війни та подальшого теоретичного і практичного значення. Представники військової сфери, які займаються політикою в галузі оборони і безпеки, зазвичай дуже часто спираються на творчу спадщину Карла фон Клаузевіца для вирішення завдань, що стоять перед державою в системі безпекового простору. Незважаючи на високу цінність та цитованість праці «Про природу війни», з якою обізнаний чи не кожен військовий, не всі її положення можуть бути застосовані без застережень. Чимало противників вважають, що військово-теоретична спадщина Карла Клаузевіца застаріла в наш час і належить минулому всесвітньо-історичному періоду. Їхні опоненти наполягають, що праця Карла Клаузевіца не втратила актуальності та залишається конкретною у своїх первісних завданнях. Його військово-теоретичні постулати про ведення війни виявилися затребуваними не тільки військовими тактиками і стратегами світових війн, їх справедливо можна зарахувати до золотого фонду стратегічних досліджень загального характеру, поставити в один ряд з такими класиками, як трактати Сунь-цзи, «Государь» Н. Макіавеллі, «Стратегія непрямих дій» Б. Ліддела Гарта.

Над своєю головною працею «Про природу війни» Карл фон Клаузевіц працював протягом останніх 12-ти років свого життя. Сьогодні вона становить теоретичну спадщину старого світу в галузі аналізу війни та військового мистецтва.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Зазначена тематика наукового дослідження недостатньо висвітлена в сучасному історіографічному дискурсі. Серед сучасних досліджень особливої уваги заслуговують праці: О. Сазонця, який розглянув питання втілення доктрини Карла фон Клаузевіца у функціонування воєнно-економічних систем Європейського союзу (2017), Г. Хармана про застосування військової теорії, пов'язаної з війною, стратегією і вирішенням сучасних конфліктів (2019), З. Валіулліної про наукове осмислення та адаптацію військової теорії К. Клаузевіца до сучасних військових трансформацій (2017), Я. Чаїча про

застосування теорії війни для вирішення сучасних конфліктів (2016), М. Калдор зробила аналіз «нових і старих війн» на основі теорії Клаузевіца в епоху глобалізаційних процесів (2012).

Мета та завдання дослідження: розкрити роль військово-теоретичної спадщини провідного прусського вченого, військового теоретика Карла фон Клаузевіца, пов'язаної з веденням війни, стратегією дій та врегулюванням конфліктів, втілюючи її в життя українського військово-політичного простору: здійснити концептуальний аналіз праці «Про природу війни», а також оцінити її внесок у вивченні теоретичної складової військового мистецтва та розвитку сучасної теорії війни.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням історії війн було присвячено чимало праць, наукового, публіцистичного та літературного характеру. В умовах сучасного інформаційного протиборства як складових гібридної війни особливо гострого значення набуває вивчення теоретичного та практичного досвіду військових теоретиків, талановитих полководців та стратегів.

Одним із найкращих теоретиків військового мистецтва ХІХ століття вважається Карл фон Клаузевіц, який став більш відомим після смерті, ніж за життя, залишивши після себе значну військово-теоретичну спадщину. Його багатотомник «Про війну» вважається найкращим з усіх робіт з військової теорії. Він розглядав війну як: раціональну зовнішньополітичну дію, «не що інше, як продовження державної політики іншими засобами»; «війна – це акт насильства, спрямований на підпорядкування наших супротивників нашій волі»; «фізичне насильство (бо морального насильства в законі не існує) є засобом, а метою буде – нав'язати противнику нашу волю» (*Clausewitz, 1989:41*). Карл фон Клаузевіц зробив всебічний аналіз емпіричного матеріалу військових подій з 1566 – 1815 рр., що дозволило йому сформулювати основні закони війни. Основними елементами військової стратегії, на думку Карла фон Клаузевіца, що мають вирішальне значення, є: військова честь (доблесть) армії, сміливість, твердість, кількісна перевага, відповідальність, рішучість, раптовість.

На нашу думку, Карл Клаузевіц застосовував методологічний та науковий підходи до аналізу війни, абсолютизував політичну природу війни, трактуючи її як продовження політики іншими (насильницькими) засобами. На його переконання, джерелом війни є воля, інтереси цілих народів, а також їх розум, тому

джерело війни є непереборним, існуючи постійно, оскільки воно закладено у самій природі людини. Механізм розв'язування війн та військових конфліктів,- зазначав Карл Клаузевіц, - залежить від практичної діяльності людей, їх інтересів та політичної волі. Історичне, наукове і практичне значення ідей, викладених у праці «Про війну», полягає у наданні потужного імпульсу науковій думці, що торкалася причин і сутності війни, відображаючи їх безпосередній зв'язок з політикою.

На його думку, війна як інструмент політики це зіткнення двох вольових начал; обмежена війна або війна, що не знає меж; небезпека ескалації. Все це та багато іншого вкладається в термінологічний арсенал Карла фон Клаузевіца і використовується як стандартний набір основних понять у підручниках та працях концептуального характеру сучасних військових теоретиків провідних країн світу. Дискусії стосовно окремих положень і самої сутності його теорії війни ведуться на науковому рівні військовими, істориками та філософами і сьогодні. Фактично кожен, хто досліджує війну та пов'язані з нею процеси, посиляється на його праці, щоб підтвердити чи спростувати певну константу.

Війна не просто існує сама по собі, а знаходиться в тісній взаємодії з іншими процесами в суспільстві. У своїй теорії Карл фон Клаузевіц чітко розмежує два види, навіть рівні війни. Йдеться про реальну війну, яка є складним явищем для сприйняття, адже вона постійно змінюється з новим досвідом людства, тому її складно чітко визначити, та ідею війни, тобто ідеальний тип війни – абсолютно-тотальна війна. Кажучи про війну як продовження політики іншими засобами, мають на увазі, що стратегія не може мати раціональної основи до доти доки чітко не визначені цілі, яких необхідно досягнути. Цілі висуваються політиками, війну вони використовують в якості засобу для досягнення цілей, проте лише в тому випадку, якщо самі не здатні досягнути цілей. Проте війна – це крайній засіб досягнення політичної мети (*Клаузевіц, 2018:30*). Один з найважливіших постулатів Карла фон Клаузевіца полягає в тому, що війна піддається змінам і ці зміни відбуваються у відповідності зі змінами політики.

Заслуга Карла фон Клаузевіца полягає в тому, що він вперше правильно визначив проблематику військово-теоретичного

розуміння війни. Він не створює «вічної» стратегічної теорії, не дає підручника з готовими догматичними формулами. Завданням стратегії він вважає дослідження явищ війни і військового мистецтва. Він намагається розкрити діалектику війни і виявити основні принципи й об'єктивну закономірність її процесів (Валіулліна, 2017).

Карл фон Клаузевіц багато працював над військово-історичною спадщиною, велика частина його творів присвячена критичному аналізу війн XVIII – початку XIX століть. Його дослідницька робота і особистий досвід обумовили заперечення «вічних принципів» військового мистецтва. «Будь-яка епоха, – говорить Клаузевіц, – мала свої власні війни, свої власні обмежувальні умови і свої труднощі. Кожна війна мала б свою власну теорію, якби люди розглядали теорії війни на основі філософських принципів» (Клаузевіц, 1998:63).

Воєнний теоретик ретельно і всебічно досліджує зміни характеру війни в різні епохи, розглядаючи явища війни і військового мистецтва в їх розвитку та часі, застосовує закони діалектики, вивчаючи динаміку кожного військового явища, розкриваючи закономірність його розвитку і внутрішню механіку його перетворень. Головна думка дослідження Карла фон Клаузевіца – що війна рухається і розвивається в протиріччях. Всі явища військової дійсності дослідник розглядає під кутом зору основного діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей. Він не протиставляє оборону – наступу, а навпаки, в наступі він не перестає бачити оборону, а в обороні наступ. «Будь-який засіб оборони веде до засобу наступу. Але вони часто так близькі, що помітити їх можна і не переходячи з точки зору оборони на точку зору атаки: одне веде до іншого» (Clausewitz, 1989:89).

Заслуга Карла фон Клаузевіца полягає в тому, що він рішуче відкинув думку про війну, як про самостійне, незалежне від суспільного розвитку явище. «... Ні за яких умов, – пише військовий теоретик, – ми не повинні думати про війну, як щось самостійне, а як знаряддя політики. Тільки за цієї умови можливо уникнути протиріччя зі всією військовою історією. Тільки за цієї умови ця велика праця стає доступною розумінню. По-друге, саме це розуміння показує нам, наскільки різними повинні бути війни за характером своїх мотивів і тих обставин, з яких вони зароджуються» (Clausewitz, 1989:41).

Поza політикою війна неможлива, завжди в людському суспільстві війни зароджувалися політичними мотивами. «Війна в людському суспільстві – війна цілих народів і до того ж народів цивілізованих – завжди впливає з політичного стану і викликається лише політичними мотивами», – пише Карл фон Клаузевіц (*Clausewitz, 1989:187*). На його думку дуже часто війни в історії, цілком визначаються політикою, знаряддям якої вони були. Війна – тільки інструмент політики, особлива форма політичних відносин, зміни у військовому мистецтві є результатом зміни політики. Карл фон Клаузевіц переконаний, що військове мистецтво це – політика, «змінила перо на меч». Він рішуче бореться з усіма спробами підпорядкувати політичну точку зору військовій, кажучи про ці спроби як про нісенітницю, «...оскільки політика породила війну. Політика –це розум, війна ж тільки знаряддя, а не навпаки» (*Клаузевіц, 2018: 31*).

«Залежно від обставин, – говорить Клаузевіц, – можна користуватися з успіхом різними відповідними засобами, такими як: знищення бойових сил противника, завоювання його територій, просте захоплення різних підприємств, що впливають на політичні відносини, пасивне вичікування ударів противника. Вибір залежить від обставин кожного конкретного випадку» (*Валіулліна, 2017*).

Про «асиметричні», «гібридні», «низькоінтенсивні» війни західні військові теоретики сперечалися ще в 1990-ті роки. З 2014 року про трансформацію війни заговорило і політично-військове керівництво України, події на Сході України змусили розглядати війну як реальність. Сьогодні у військовій доктрині визнається, що «правила війни» змінилися і дедалі більш значущими виявляються «невійськові методи протиборства». Це означає, що межа між війною і миром стирається, стає складніше розрізняти «фронт» і «тил» (оскільки джерелом військових загроз вважається тепер «інформаційний простір і внутрішня сфера»).

Як правило, ініціаторами «гібридної війни» виступають держави з тоталітарними і неоімперіалістичними режимами, які не розгортають повномасштабні війни тому, що частково зважають на світову реакцію (*Цюрупа, 2015: 63*). Ці країни за допомогою «озброєного миру» та політики «ні війни, ні миру» використовують стратегію поєднання «силового тиску» та «непрямих дій», використовуючи засоби масової інформації для зомбування населення.

Різновиди збройного конфлікту в широкому діапазоні ми бачимо на прикладі Російської Федерації, яка так себе поводить на Донбасі, де сьогодні збройний конфлікт можна вважати «замороженим», але в потрібний час для агресивних політиків може стати «гарячим» або залишатися «тліючим», підриваючи фундамент мирного життя в Україні.

Нові війни – це не просто локальні конфлікти, вони змінюють політику і суб'єктивність, визначають нашу сучасність. Військові дії дедалі частіше ведуться за допомогою напівофіційних формувань, приватних військових кампаній та кримінальних банд. Соціальні мережі стають найважливішим театром військових дій і одночасно засобом ведення війни.

Сьогодні у світі ситуація нагадує роки між Першою і Другою світовими війнами, коли Гітлер та Мусоліні силою фактів реалізували свої амбіції. А Ліга Націй висловлювала глибоке обурення і намагалася загравати з Німеччиною. Англія прагнула підписати морську угоду, Франція ж обережно проводила свою політику.

Аналізуючи історичний досвід, необхідно зазначити, що ми живемо в час, коли великі геополітичні гравці діють силою факту. Так Росія діє силою факту: вона напала, забрала Крим. Всі засудили Росію, а потім вона втрутилася в Сирію, зараз у Лівію, тобто стає геополітичним гравцем, а відтак вона починає говорити про те, що говорили й говорять США чи Китай: прикордонні території – це зона геополітичних інтересів.

Карл фон Клаузевіц чітко встановлює відмінність між характером війни в сенсі політичному та її стратегічним характером. Політично оборонною війною називається війна за свою незалежність; стратегічно оборонною війною називається війна, в якій обмежується боротьба з ворогом на певному театрі воєнних дій. Таким чином, політично оборонна війна може бути наступальною в сенсі стратегічному та навпаки: можна і на ворожій землі, – говорить теоретик, – захищати свою власну країну.

Він бачить війну як особливий прояв суспільних відносин. Центральною у вченні військової теорії Карла фон Клаузевіца є думка про те, що війни – наслідок політики. «Війна є ніщо інше, як продовження державної політики іншими засобами» – найбільш цитована фраза Карла фон Клаузевіца про сутність війни (*Клаузевиц, 1998: 27*).

Спіраючись на моральний аспект у війні, він чітко визначає ціль війни як такої: «Війна – це акт насилля, що має за мету змусити противника виконати нашу волю». В свою чергу, ціль війни диктується політикою держави, відповідно, ціль конкретних бойових дій полягає в тому, щоб обеззброїти противника, позбавити його можливості продовжувати боротьбу та розгромити його (Clausewitz, 1989: 35). При цьому Карл фон Клаузевіц чітко розумів, що війна як явище має різні форми та прояви, тому порівнював її з «хамелеоном», який у кожному конкретному випадку дещо змінює свою природу. Карл фон Клаузевіц – один із перших, хто визначив першорядне значення морального фактора як такого, що впливає на результат війни. Адже більшість військових теоретиків не надавали особливого значення «людському чиннику». На перших сторінках своєї праці дослідник написав: «Якщо розглянути суб'єктивну природу війни, тобто ті сили, з якими доводиться її вести, то вона ще яскравіше представиться нам у вигляді гри» (Clausewitz, 1989: 53). Важлива роль відводилась такій людській якості, як мужність, яка може уживатися з мудрим розрахунком, але обидві ці якості абсолютно різного порядку і відображають різні духовні сили людини. Під мужністю ми розуміємо прояв відваги, сміливості та невідомого ризику.

Він дав чітке визначення складової війни: це «трійця» – населення, збройні сили та державне управління. Ці аспекти є трьома різними кодексами законів, а серед цих сторін населення є найбільш чутливою стороною в сенсі підтримки війни, без суспільної підтримки неможливо успішно вести війну. Також наголошувалося, щоб мати підтримку населення, важливо, щоб громадськість була добре поінформована, могла відрізнити «правильне» від «неправильного», «своє» від «чужого». Природно, підтримка населення найбільш сильна та відчутна щодо «свого» і «правильного», тобто національного, – на практиці вона стає безумовною, коли безпосередньо наражається на небезпеку. Небезпекою може бути будь-яка загроза, що сприймається як пряма загроза незалежності держави. Сьогодні успіх «трійці» так само залежить від міжнародної підтримки як необхідної складової визнання легальності війни в інтересах країни. «Трійця» Карла фон Клаузевіца всеосяжна і універсальна, вона охоплює суб'єктивне й об'єктивне; одностороннє і багатостороннє; інтелектуальні, емоційні та фізичні компоненти явища війни у будь-якому людському ракурсі (Чаїч, 2016:84).

Досліджуючи воєнну теорію Карла фон Клаузевіца, можна сказати, що у ній також є недоліки, адже треба розуміти, що яким би великим не був його розум та широка наукова платформа, він не міг бачити тих військово-історичних подій, які спіткали людство у ХХ столітті, та їх наслідків. Створення його військово-теоретичного вчення припало на самий початок ХІХ ст., тому він опирався на тодішній розвиток суспільних наук, йому не довелося побачити суттєвих проривів в історії техніки, які незабаром після його смерті закономірно змінили картину війни внаслідок появи залізниць і телеграфу. Небувалої руйнівної сили досягли вибухові речовини, включаючи появу ядерної зброї, а також різке розширення масштабів полів битв, що охопили цілі континенти. Проте попри наше ставлення до війни вона як соціально-політичне явище не зникає, а лише трансформується у низку локальних війн, конфліктів низької інтенсивності, «мережевих війн», терористичних, партизанських, інформаційних, на сам кінець гібридних війн.

За даними ООН, на сьогодні у світі є більше сорока воєнних конфліктів у активній та замороженій фазі, кожен з яких може перерости у світову війну (*Сахновський & Чедолума, 2015: 125*).

Висновки. Військово-теоретичні ідеї Карла фон Клаузевіца щодо вирішення воєнних конфліктів не втратили актуальності в наш час, їх вивчають у військових закладах, використовують у розробках сучасних воєнних доктрин. Цінність його теорії полягає не в тактичних порадах, які застаріли через декілька десятиліть після її появи, а у військово-теоретичній спадщині, де він намагається осмислити саму війну як явище. Отже, важливість праці Карла фон Клаузевіца «Про війну» полягає не тільки в тому, що вона стала класичною теорією про природу війни, але й в тому, що вона показує нам механізм війни, диференціює її типи та види, розкриваючи важливу, хоча і не однакову роль всіх інститутів держави і суспільства, всіх соціальних груп, класів, еліти і народних мас у процесі історичних криз і катастроф, що супроводжувалися війнами. В основі його теорії лежить те, що війни, як правило, ведуться з політичними, а не військовими цілями і приводяться в дію не стільки фізичними, скільки в першу чергу ідеологічними силами.

Використані посилання

- Валіулліна З. (2017) Військова теорія К. Клаузевіца в теоретичному дискурсі. *Ефективна економіка*. № 11.
- Калдор М. (2012). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. Москва: Издательство Института Гайдара, 416 с.
- Клаузевиц К. (1998). *О войне*. Пер. с нем. Москва: Издательская корпорация «Логос», 327 с.
- Клаузевиц К. (2018). *Природа войны*. Харків: «Віват», 412 с.
- Сазонець І. (2016) Вплив державної політики високотехнологічного розвитку на національну та військову безпеку України. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. Вип. 1. С. 120–126.
- Сахновський Є., Чедолума І. (2015). Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі ХХ–ХХІ ст. (матеріали наукового семінару кафедри історії нового та новітнього часу, 25 листопада 2014 р.). *Історична панорама. Збірник наукових статей Чернівецького національного університету. Спеціальність “Історія”*. Вип. 20. С. 109–127.
- Харман Г. (2019) Введение в Клаузевица. *Логос*. № 3, С. 25–58.
- Цюрупа М. (2015). «Гібридна війна» у категоріальному ряду політичної філософії. *Virtus*. № 2, С. 55–59.
- Чаич Я. (2016). Применимость теории войны Клаузевица к разрешению современных конфликтов. *Connections*, № 1, С. 81–88.
- Carl von Clausewitz (1989). *On War*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 752 p.

References

- Carl von Clausewitz (1989). *On War*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 752 p.
- Chaich Ya. (2016). Applicability of Clausewitz's theory of war to the resolution of modern conflicts. *Connections*, № 1, pp. 81-88.
- Clausewitz C. (1998). *On War*. Translated from German. Moscow.: «Lohos», 327 p.
- Clausewitz C. (2018). *The nature of war*. Kharkiv: «Vivat». 412 p.
- Harman G. (2019) Introduction to Clausewitz. *Logos*. № 3, pp. 25-58.
- Kaldor M. (2012). *New and old wars: organized violence in a global era*. Moscow: Gaidar Institute Publishing House, 416 p.
- Sakhnovsky E., Chedoluma I. (2015). Karl von Clausewitz's military theory at the turn of the XX-XXI centuries. (materials of the scientific seminar of the Department of History of Modern and Contemporary Times, November 25, 2014). *Historical panorama. Collection of scientific articles of Chernivtsi National University. Specialty "History"*. Iss. 20. pp. 109-127.
- Sazonets I. (2016) The impact of state policy of high-tech development on the national and military security of Ukraine. *Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences. Economic sciences*. Vol. 1. pp. 120-126.
- Tsyurupa M. (2015). “Hybrid war” in the categorical series of political philosophy. *Virtus*. № 2, pp. 55–59.
- Valiullina Z. (2017) K. Clausewitz's military theory in theoretical discourse. *Efficient economy*. № 11.

Vyzdryk V., Melnyk O.

MILITARY-THEORETICAL ASPECTS OF THE INTERPRETATION OF WAR ON THE BASIS OF CLAUSEWITZ'S THEORY

The article examines the military-theoretical aspects of the interpretation of war in the work of the famous German military theorist, historian Carl von Clausewitz "The Nature of War". In modern transformation processes, his doctrine remains relevant and needs scientific rethinking. Military information confrontation in the face of hostile aggression requires new approaches to the study of military conflicts and wars in the context of globalization, however the origins and nature of the war remain unchanged. Military-theoretical ideas for resolving military conflicts have not lost their relevance today, they are studied in military institutions and used in the development of modern military doctrines. The value of Carl von Clausewitz's work "On War" is not only that it has become a classical theory of the nature of war and its role in the historical development of nations and peoples, but also that it shows us the mechanism of war, differentiates its types and kinds, revealing the important, though not the same role of all institutions of the state and society, all social groups, classes, elites and the masses in the process of historical crises and disasters accompanied by wars. Basis of his theory of war is that wars are usually waged for political rather than military purposes and are triggered not so much by physical as primarily by ideological forces.

Keywords: military-theoretical aspects, war, strategy, defense, military actions, politics.